

POZNÁMKA K MULTIPLIKOVANÝM ILUSTRÁČNÍM RYTINÁM JANA BALZERA

JAN T. ŠTEFAN

Abstrakt: Ilustrační rytiny rytci vytváří podle svých návrhů, podle kreslířů nebo návrhů autora textu či jiných rytců. V některých případech je mohou vytvářet rytci i podle požadavků zadavatelů úpravami svých již použitých rytin.

Klíčová slova: Ilustrační rytina, předlohy pro rytiny, úpravy původní rytiny rytcem.

ÚVOD

K ilustračnímu dílu rytecké rodiny Jana Jiřího Balzera bylo již podáno na této konferenci několik informací.¹ Týkaly se zejména původních zdrojů ilustrací a geneze od původního námětu ke konečné ilustraci. V tomto příspěvku upozorníme na ty ilustrační rytiny, které byly nejen pro opotřebením přeryty či opraveny, ale na kterých rytec dále pracoval a svoji tiskovou měděnou desku podle vnějších potřeb doplňoval či upravoval.

ILUSTRACE

V našem případě ilustrací tisknutých z hloubky, kdy rytec pracuje nejčastěji s měděnou deskou, má více technických možností, jak ilustraci k tisku připravit, případně doplnit nebo podle konkrétního zadání upravit. Nejčastěji rytec využívá předlohu připravenou kreslířem, mnohé náměty si rytci navrhnou sami. Tvůrcem předlohy může být i autor ilustrovaného spisu; mnozí rytci se často ve své práci inspirovali významnými nebo oblíbenými umělci. Členové rytecké rodiny Balzerů v první generaci používali techniku klasického mědirytu a leptu, i když již nejstarší Jan Jiří Balzer jako první pracoval též technikou akvatinty, kterou k dokonalosti přivedl až jeho syn Anton Karel.

Nejméně zajímavým přístupem k ilustraci je převzetí cizí tiskové desky; u Jana Balzera, který byl nejen rytcem, ale i tiskařem s nemalou měditiskařskou dílnou, to byla ještě v době nerozvinuté praxe ochrany duševního vlastnictví i občasná součást běžné tiskařské práce. Tiskové desky byly nepochybně předmětem obchodu, což můžeme ověřit právě na případech balzerovských tiskových desek, které byly po jeho smrti a zanedlouho i syna Antona prodávány dědici dalším tiskařům, kterými byli např. V. Hoffmann, Marco Bera nebo J. Korpisch.

Někdy se může stát (mimo případy předloh rytin podle známých umělců), že dva rytci použijí stejnou předlohu, o čemž jsme informovali již dříve.² Např. na titulní viněte spisu S. Rautenstraucha *Institutiones Iuris Ecclesiastici Germaniae Accommodatae* z roku 1772 (R01)³ je rytina vyrytá Karlem Salzerem, a to podle předlohy Jana Kleinharda, ale v následujícím vydání téhož díla z roku 1774 (R01) je tatáž titulní viněta vyryta a signována Janem

1 Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska; 2004 (2005) a Bibliotheca Antiqua 2012, Bibliotheca Antiqua 2014 a Bibliotheca Antiqua 2022.

2 ŠTEFAN J. T. K vzájemným interakcím ilustrátorů a ilustrací bohemikálních tisků druhé poloviny 18. století, In: KRUŠINSKÝ R. (ed.). *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. 2004 (2005), s. 269–282.

3 Alfnumerické značení v textu uvedených tisků je podle ŠTEFAN J. T. *Knižní ilustrace bratrů Salzerů*. Ostrava, 2011, ostatní jsou citované podle ŠTEFAN J. T. *Knižní ilustrace rodiny Balzerů*. Ostrava, 2008.

Balzerem. Tato interakce by ale nemělo být nic zvláštního, když víme, že rytec Karel Salzer spolupracoval s Janem Balzerem a z malé části se též podílel na ilustracích Voigtových *Effigies Virorum Eruditorum ...* (V06) i na obou dílech *Beschreibung der bisher bekannten Böhmischen Münzen ...* (V05) vydaných v letech 1771 až 1772.⁴

V jednom případě i Jan Balzer převzal nepochybně cizí titulní vinětu: z mnichovského vydání spisu osvícene K. H. Seibta: *Katolisches Lehr- und Gebetbuch...* z roku 1779 a vyryl ji pro pražské vydání z téhož roku *Katholisches Lehr- und Gebetbuch. Herausgegeben von K. H. S.* (S03). A tutěž titulní vinětu pak znovu vyryl, ale již s českým textem hesla benediktyňů „Modli se a pracuj“, a doplnil ji širším ozdobným rámcem pro překlad Seibtova spisu *Knihla katolická, obsahující w sobě Navčenj a Modlitby*, který vydalo v roce 1780 v Praze nakladatelství c. k. normálních škol.

Dále se zaměříme se na fenomén modifikace vlastních rytin pro specifické účely různých tisků. Rytec může podle vzoru jiné rytiny vytvořit podobnou, pokud sleduje podobný záměr, ale např. portrétní rytina již vyžaduje (nejde-li ovšem o karikaturu) jistou přesnost. Také erb, znak či symbol, který má být konstruován podle jistých pravidel, není dost možné „vylepšovat“. Také mytologické nebo náboženské scény mají svým způsobem již předem naznačenou kompozici.

PUTTO, POSLÉZE ANDÍLEK

Putto ze závěru kapitoly *Ordo secundus Vitrescentes* z mineralogické studie Ignáce šl. Borna⁵ *Index Fossilium* (B46) z roku 1772⁶ si na s. 35 v květinovém loubí prohlíží drúzu krystalů (obr. 1, foto sbírka CS).

Tato rytina podle předlohy Balzerova „dvorního“ kreslíře Jana Kleinharda posloužila po úpravě i jako viněta na titulním listu knihy *Die milzsüchtigen Sittenrichter...* (S24) z roku 1773 a v roce 1774 též na titulním listu druhého vydání knihy Ferdinanda Kindermanna von Schulsteina *Nachricht von der Landschule zu Kaplitz in Böhmen...* (K03); oba tyto tisky vydal Johann Ferd. Edlen von Schönfeld. Vzhledem k obsahu této knihy byl již putto náležitě přioděn a drúza krystalů nahrazena planoucím srdcem. Nutno podotknout, že na takto upravené rytině bylo vynecháno jméno autora původní předlohy Jana Kleinharda a upraveno jméno rytce z „Baltzer“ na „Balzer“ (obr. 2, sbírka MZK).

SV. PETR⁷ A SV. PAVEL⁸

Tito dva představitelé raného křesťanství se stali též jedním z jeho trvalých symbolů i přes rozpory v interpretacích jejich názorů a činů a jsou od počátku až do dnešních dnů⁹ důležitou složkou vnitřní i vnější reprezentace katolické víry.¹⁰ Na tomto místě však takový pohled

4 Karel Salzer vyryl portréty Matouše Collina z Chotěřiny, Jana Antonína Scrinici, Jana Ferdinanda Brokoffa a Ignáce Dienzenhofferu otisknuté ve Voigtových *Effigies Virorum Eruditorum ...* (V06) a v rozšířené německé verzi od Františka Martina Pelcla v *Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten ...* (P07). Pevážnou většinu portrétů vyryl Jan Jiří Balzer (portrét Jakuba Horčického vídeňský Clemens Kohl). Tyto portréty byly pak součástí všech dalších edic obrazové části *Abbildungen ...* (viz B20, B21, B22).

5 Ignác Antonín Born (1742–1791), osvícenec, mineralog, svobodný zednář, jehož osoba byla předlohou postavy Sarastra v Mozartově opeře *Kouzelná flétna*.

6 *Index Fossilium quae college, in in Classes ac Ordines disposuit Ignatius S. R. I. Eques a Born Dominus in Altsedlitsch Inchau, Tissa etc. S. C. R. Majest. in re metallica et monetaria a Consis Societas Regiæ Holmensis Socius. Pragæ apud Wolfgangum Gerle 1772.* (Balzer B46).

7 Simeon (česky též Šimon).

8 Saul (česky též Šavel).

9 Důležitou složkou těchto interpretací je jejich aktuální datum a náboženská či ideová příslušnost autorů úvah.

10 FLUSSER D. *Židovské prameny raného křesťanství*. Praha, 2022, s. 82–87.

ztrácí poněkud na významu. Do pomyslného ikonografického děje vstoupil jako autor Jan Jiří Balzer a zřejmě vyryl i signoval (*J. Balzer sc. Pragæ.*) list, který se stal ilustrací nejméně ve dvou tiscích, a pravděpodobně se stal i „volným“ listem, aby byl takto v těchto variantách postupně šířen dál. J. Balzer zde v tomto dění vystupuje nejen jako rytec-ilustrátor,¹¹ ale též jako vydavatel a podnikatel. Takto vzniklé varianty listu základního vyobrazení obou svatých mužů se v konkrétním doplnění staly novou interpretací bez ohledu na to, jestli šlo o publikaci, nebo o „volný“ grafický list.

Každý z této dvojice svatých je označen svými známými atributy: zde mladší sv. Pavel ukazuje pravou rukou k Ježíšovu monogramu jako jeho učedník, v druhé ruce třímá meč, atributem staršího apoštola sv. Petra je klíč. Oba světci na všech čtyřech variantách grafického listu zůstávají vyobrazení nezměněně v oválném rámu stojícím na kamenném podstavci a ověněném palmovými listy. V dolní části kompozice vlevo je adorující andílek, který drží v levici oválný obraz se stavbou trojkřídlé budovy se třemi věžemi. Dole uprostřed kompozice je pak prostor, který rytec doplňoval podle dispozic daných objednavatelem.

Tyto čtyři listy seřadíme přibližně podle předpokládaného data vydání tisku, pokud sloužily jako frontispis, nebo podle erbu umístěného pod oběma světci.

a) Na *frontispisu* tisku C09¹² z roku 1775 na mědirytině sign. „*J. Balzer sc. Pragæ.*“ je na podstavci oválný medailon se sv. Petrem a Pavlem (nad nimi ještě iniciály IHS). Před podstavcem ve vavřínovém věnci znak domu rakouského,¹³ vlevo andílek s kartuší s vyobrazením konviktu sv. Bartoloměje v Praze, obr. 3.¹⁴

b) Na *frontispisu* tisku J07¹⁵ z r. 1776 je mědirytina sign. „*J. Balzer sc. Pragæ.*“ s oválným medailonem s oběma světci a pod nimi je vyryt erb rodu Věžníků. Vzhledem k datování tisku se lze domnívat, že jde o významného politika své doby Františka Xavera hr. Věžníka.¹⁶ Vlevo, jako i na ostatních podobných známých listech, zůstává andílek s kartuší, obr. 4.

c) Na *první straně* tří oslavných textů CH02¹⁷ je na mědirytu sign. „*J. Balzer sc. Pragæ.*“ dole na medailonu světec držící rukojeť nože, jde tedy o apoštola sv. Bartoloměje. Tato ilustrace je vevázána jako titulní list do bohemikálního konvolutu; jeho druhá část se týká konviktu sv. Bartoloměje, což potvrzuje, že budova zobrazená v levém dolním rohu mědirytiny je tímto objektem. Časové zařazení konvolutu uloženého ve vědecké knihovně v Českých Budějovicích¹⁸ není zcela jednoznačné, ale lze ho zařadit do první poloviny sedmdesátých let 18. stol., neboť jeden z přívazků konvolutu je datován k roku 1774, další podle tisku z pražské jezuitické tiskárny lze zařadit mezi léta 1770 až 1773, obr. 5¹⁹ (foto autor).

11 Jan Balzer obdržel roku 1773 titul „K. K. Privilegierten Kupferstecher“.

12 *De officiis quae ad munus Apostolicum secundum exemplum Sanctorum Petri et Pauli ab ejusdem candidatis condiscendum desideratur orationem dixit ...* Praha: Jan Nepomuk Ferdinand Schönfeld, 1775.

13 Popis erbu i identifikace zobrazené budovy viz BĀRTOVÁ L. – BAĎUROVÁ A. *Vyobrazení měst a jiných lokalit v tiscích 16.–18. století (se vztahem k území České republiky)*, Praha, 2008.

14 V grafické sbírce Národní galerie Praha se nachází též jako volný list (sign. R 23 739).

15 JELTSCH, J. *De doctrina et virtute solis auctoritatem reipublicae sacrae fulciendi mediis oratio: cum solennis memoria SS. Principum apostolorum Petri et Pauli ... ageretur ... 1776* (Strahovská knihovna).

16 František Xaver hr. Věžník byl hejtmanem Starého Města pražského, zemským soudcem a nejvyšším hofmistrem († 1789).

17 HYMNUS AD IESVLVM, qui olim a Ven. P. Alberto Chanowsky pie colebatur, & hodie in templo Pontifico - Caesarei Convictus in veneratione est. ... Hymnus ad S. Priscvm Martyrem, & Patronum Convictus S. Bartholomaei, Cujus memoris 26 Maji agitur. ... Hymnus ad S. Ayam Advocatam in forensibus litibus. Cajus memoria 18 Aprilis recurrit.

18 Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, oddělení rukopisů a starých tisků ve Zlaté Koruně.

19 V grafické sbírce Národní galerie Praha se nachází jako volný list (sign. R 2 249).

d) Na obr. 6 je „volný“ list,²⁰ který má ve „variabilní“ dolní části sdužený erb opata kláštera premonstrátů v Teplé, Kryštofa Herrmanna z Trautsmansdorfu a z Weinbergu, který byl v tepelském klášteře opatem v letech 1767–1789. To vymezuje poměrně široký časový interval pro vznik tohoto listu, který překrývá možnou dobu vzniku předchozích variant.

ZÁVĚREM

Na těchto příkladech prací rytce Jana Jiřího Balzera, zaměřených na knižní ilustraci, zde především na frontispisy či viněty na titulních listech, jsme ukázali na různou genezi těchto drobných uměleckých artefaktů. Identifikaci budovy v levém dolním listu čtyř rytin se sv. Petrem a Pavlem (obr. 3–5) jako konviktu sv. Bartoloměje lze potvrdit též podle konvolutu, dnes uloženému ve Zlaté Koruně.

Poděkování

Za připomínky, informace a vyhledání materiálů pisatel děkuje Mgr. Lence Babické (Grafická sbírka Národní galerie v Praze), PhDr. Hedvice Kuchařové, PhD. (Strahovská knihovna), PhDr. Petrovi Maškovi (Národní muzeum v Praze), Zuzaně Nejedlíkové (Strahovská knihovna) a Mgr. Jánovi Trnkovi (Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, pracoviště ve Zlaté Koruně).

NOTE ON THE MULTIPLICATED ILLUSTRATIVE ENGRAVINGS OF JAN BALZER

Summary: Engravers create illustrative engravings according to their designs, according to draftsmen or designs of the author of the text, or other engravers. In some cases, engravers can also create them according to the requests of the clients by modifying their already used engravings.

Key words: Illustrative engraving, models for engravings, modifications of the original engraving by the engraver.

²⁰ V žádném starém tisku nalezen nebyl.

Obr. č. 1: Putto

Obr. č. 2: Putto

Obr. č. 3: Sv. Petr a sv. Pavel

Obr. č. 4: Sv. Petr a sv. Pavel

Obr. č. 5: Sv. Petr a sv. Pavel

Obr. č. 6: Sv. Petr a sv. Pavel